

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครู

ความหมาย

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครู (Teacher's Self Reflection) หมายถึง กระบวนการที่ครูสังเกต คิดทบทวน วิเคราะห์ ใคร่ครวญ ไตร่ตรอง ความรู้สึก ความคิด และการสอนของตนเองเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองอย่างเป็นระบบ เพื่อตอบคำถามแก่ตนเองว่าการวางแผนการสอน กระบวนการสอนและผลลัพธ์ที่ได้จากการสอนเป็นอย่างไร มีประสิทธิภาพต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนหรือไม่ อย่างไร อันจะนำไปสู่การหาเหตุผลและแนวทางให้ตนเองปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงการสอนให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

ความเป็นมา

การสะท้อนคิดหรือคิดสะท้อนเกี่ยวกับตนเองของครู มีที่มาจากการที่จอห์น ดุย ได้กล่าวว่าการสะท้อนคิด (reflection) เป็นการใช้หลักการคิดเมื่อครูรู้สึกถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จนเกิดความสงสัยและการพยายามหาคำตอบเพื่อแก้ปัญหาหรืออุปสรรคที่กำลังเผชิญอยู่ การคิดในลักษณะนี้ เรียกว่า การคิดเชิงสะท้อน (reflective thinking) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครูตั้งใจใช้ความคิดอย่างเป็นขั้นตอน ดังนี้ (Dewey, 1933 อ้างถึงใน van Manen, 1995:1)

1. เกิดความสงสัย เมื่ออยู่ในสถานการณ์ที่รู้สึกว่าอาจมีปัญหามาและต้องการหาคำตอบด้วยตัวเอง
2. พยายามทำความเข้าใจกับสถานการณ์และวิเคราะห์ว่าจะเกิดอะไรขึ้น ถ้าสถานการณ์ยังเป็นเช่นนั้น
3. ทบทวนปัญหาและสภาพแวดล้อมอย่างละเอียด

4. ตั้งสมมุติฐานและหาคำตอบว่ามีทางเลือกใดบ้างที่สามารถทำได้

5. ตัดสินใจเลือกทางที่เหมาะสมที่สุด โดยอาจเป็นเพียงวางแผนว่าจะทำอย่างไร หรืออาจดำเนินการทันที

แนวคิดการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครู

ในขณะที่แนวคิดของจอห์น ดุย ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และนักการศึกษาพยายามนำแนวคิดลงสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมนั้น แวน มาเนน (van Manen, 1977) ได้ขยายความว่าการสะท้อนคิดมี 3 ลักษณะที่มีระดับแตกต่างกัน 3 ระดับ ดังนี้

1. ระดับปฏิบัติการ (technical) ที่จำกัดการสะท้อนคิดเพียงการสอนและหลักสูตร ไม่มีการคำนึงถึงบริบททางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน
2. ระดับไตร่ตรอง (deliberative) ที่เพิ่มเติมการให้ความสำคัญกับบริบทที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนโดยตรง เช่น สภาพของโรงเรียน ชุมชน ที่อาจส่งผลต่อการจัดการศึกษา เป็นต้น
3. ระดับวิพากษ์ (critical) ที่เน้นการวิเคราะห์มิติของสังคม เช่น อิทธิพลเชิงสังคม วัฒนธรรม ค่านิยม ความยุติธรรม และอัตลักษณ์ที่ฝังรากลึกอยู่ในองค์ประกอบอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบส่วนต่างๆ ของการจัดการศึกษา

ต่อมา ฉอน (Schon, 1983 ; 1987) นักการศึกษาที่มีประสบการณ์จากการเป็นสถาปนิกอธิบายว่า การสะท้อนคิดเกี่ยวกับการสอนของครูสามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงเวลาที่ต่างกัน รวมทั้งมีจุดเน้นที่ต่างกัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

1. การสะท้อนคิดระหว่างสอน (reflection in action) โดยครูวิเคราะห์สถานการณ์และการสอนของตนในระหว่างที่กระบวนการเรียนการสอนยังดำเนินอยู่ เช่นระหว่างการสอนบทเรียนใดบทเรียนหนึ่ง การสอนที่ยังไม่จบหน่วยการเรียนรู้ หรือยังไม่สิ้นสุดภาคเรียน เพื่อไตร่ตรองข้อดี ข้อควรแก้ไข สิ่ง que ควรเพิ่มเติม และดำเนินการปรับเปลี่ยนวิธีสอน บุคลิกภาพ หรือ องค์ประกอบย่อยของการสอนที่จะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นก่อนกระบวนการเรียนการสอนจะเสร็จสิ้นสมบูรณ์

2. การสะท้อนคิดย้อนสิ่งที่กระทำแล้ว (reflection on action) เป็นการสะท้อนคิดหลังเสร็จสิ้นการเรียนการสอนแล้ว เช่น เมื่อจบภาคการศึกษา หรือสิ้นสุดการสอนรายวิชานั้น ๆ หรือจบหน่วยการเรียนรู้ หรือ จบหลักสูตร เป็นต้น และยังไม่มีการสอนต่อเนื่องทันที การสะท้อนคิดลักษณะนี้เน้นการมองย้อนกลับไปพิจารณาการสอนของตน พร้อม ๆ กับ ใคร่ครวญสิ่งที่เกิดขึ้นอันเป็นผลลัพธ์ของการสอน ซึ่งการมองย้อนเช่นนี้จะเป็ประโยชน์สำหรับการปรับปรุงการสอนในอนาคตต่อไป เพราะครูจะได้คำตอบให้ตนเองว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเหมาะสม หรือไม่ เพราะเหตุใด และควรเป็นเช่นไร

ส่วนหนึ่งของงานวิจัยเกี่ยวกับการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครูแต่ละบุคคล ได้แสดงให้เห็นว่าการสะท้อนคิดที่แตกต่างกัน เกิดจากลักษณะการคิดที่แตกต่างกัน 4 ลักษณะ ได้แก่ (Danielson, 1992 ; 2008)

1. การคิดเชิงเทคนิค (technical thinking) ครูใช้ความรู้ของตนเองที่เรียนมา หรือสิ่งที่เรียนรู้จากผู้เชี่ยวชาญเป็นหลักในการคิดใคร่ครวญหรือใช้เป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบการสอนของตน และเมื่อพบว่าการสอนของตนสอดคล้องกับความรู้ที่ได้รับมา ก็จะสรุปว่าถูกต้อง เหมาะสม

2. การคิดเจาะจงตามสถานการณ์ (situational thinking) ครูตีกรอบความคิดที่จะพิจารณาเฉพาะสถานการณ์ ณ ขณะนั้นว่าเป็นเช่นไร ควรแก้ปัญหาอย่างไร ทำให้ขาดการวิเคราะห์เหตุการณ์ก่อนหน้านั้น หรือที่มาของปัญหาอย่างรอบคอบ

3. การคิดอย่างจริงจังรอบด้าน (deliberate thinking) ครูใคร่ครวญพิจารณาอย่างรอบคอบและไม่ยึดติดเพียงการใช้ความรู้และประสบการณ์ของตนเป็นหลัก แต่จะไตร่ตรองรอบด้านอย่างละเอียด เพื่อให้เข้าใจปัญหาหรือสถานการณ์นั้น ๆ อย่างกระจ่างแจ้ง จึงต้องอาศัยการรวบรวมข้อมูลรอบด้านมาประกอบ เช่น ความคิดเห็นของเพื่อนร่วมงาน นักเรียน และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อป้องกันมิให้เร่งรีบตัดสินใจ ทั้งนี้ ครูอาจต้องใช้ข้อมูลหรือหลักฐานที่จำเป็นประกอบการคิดและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

4. การคิดเชิงวิภาษ (dialectical thinking) การคิดไตร่ตรองที่เพิ่มมิติการเสนอความคิดที่ขัดแย้งกับสิ่งที่เป็อยู่ เพื่อท้าทายความคิดและความเชื่อของตนเอง เพื่อให้การตัดสินใจเป็นไปอย่างรอบคอบรวมทั้งการใช้เหตุผลหักล้างความคิดของตนเอง ซึ่งทำให้ได้คำตอบที่จะนำไปสู่การปรับปรุงการสอน

ความสำคัญของการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครู

เมื่ออาชีพครูได้รับการยอมรับว่าเป็นวิชาชีพ และมีการเรียกร้องให้การผลิตและพัฒนาครูมุ่งไปที่มาตรฐานของการเป็นครูมืออาชีพ (professional teacher) ชัลแมน (Shulman, 1987) จึงย้ำว่าการสะท้อนคิดของครูเปรียบเสมือนการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของครูมืออาชีพ

หลังจากที่แนวคิดเกี่ยวกับการสะท้อนคิดเกี่ยวกับ

ตนเองของครูเริ่มเป็นหัวข้อสำคัญในแวดวงการศึกษา ประเทศสหรัฐอเมริกาได้บรรจุการสะท้อนคิดของครูไว้ในพันธกิจของหลักสูตรศึกษาศาสตร์ จากนั้นมีงานวิจัยและบทความทางวิชาการจำนวนมากที่นำเสนอการนำแนวคิดของการสะท้อนคิดของครูไปต่อยอดและประยุกต์ใช้ในบริบทต่าง ๆ ในหลายประเทศ

นับตั้งแต่หลักการและคำอธิบายเกี่ยวกับการคิดและการสะท้อนคิดได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนสำคัญในวิชาชีพครู การวิจัยหลายเรื่องได้เสนอผลที่ได้รับจากการนำแนวคิดการสะท้อนคิดไปใช้ในเชิงปฏิบัติ เช่นการศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการคิดของครูในบริบทต่าง ๆ การทดลองใช้การสะท้อนคิดเพื่อให้ครูปรับปรุงพฤติกรรมการสอน การพัฒนาหลักสูตรโดยใช้การสะท้อนคิดเป็นกรอบแนวคิด และการใช้การสะท้อนคิดกับการพัฒนาวิชาชีพหรือการเรียนรู้ของครู เป็นต้น

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองนับว่าเป็นประโยชน์ต่อผู้สอนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการช่วยให้ครูเข้าใจและเข้าถึงปัญหาการเรียนการสอน ได้ทบทวนหลักการสอนในเชิงปฏิบัติควบคู่กับความรู้อันเป็นเนื้อหาของสาระวิชาที่สอน รวมทั้งได้แนวทางสำหรับการสอนในครั้งต่อไป (Osipova et al, 2011)

การนำไปใช้

การสะท้อนคิดที่เกี่ยวข้องกับครูมากที่สุดคือการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเอง หรือกล่าวได้ว่าการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองเป็นกระบวนการช่วยเหลือและพัฒนาตนเองเชิงวิชาชีพ เพราะครูที่ปฏิบัติหน้าที่และนำการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของการสอน จะมีได้คำนึงถึงการสอนเพียงอย่างเดียวว่าจะไต่ร่องเสมอว่าจะสอนอะไรอย่างไร และผลที่ได้เป็นอย่างไร เพราะอะไร

ตลอดจนเลือกใช้รูปแบบการคิดและการตัดสินใจอย่างเหมาะสม ซึ่งมีความละเอียดลึกซึ้งมากกว่าการประเมินตนเองในรูปแบบปกติ เพื่อให้เกิดการพัฒนาวิชาชีพของตนเองที่แท้จริงอย่างต่อเนื่อง

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครู สามารถกระทำได้หลายรูปแบบ และเครื่องมือที่สำคัญที่สุดคือการตั้งคำถามที่ท้าทายที่ต้องอาศัยการวิเคราะห์วิจารณ์ตนเอง ก่อนได้คำตอบ ซึ่งคำถามประเภทนี้อาจครอบคลุม 3 ระยะ ได้แก่ ขั้นตอนเตรียมการสอน ระหว่างการสอน หลังสิ้นสุดการสอน (Richards & Lockhart, 2005) ดังนี้

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองในขั้นเตรียมการสอน:

- จุดประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการสอน บทเรียนนี้คืออะไร เหมาะสมหรือไม่ เพราะอะไร
- บทเรียนนี้มีคุณค่าอย่างไรต่อผู้เรียน
- การจัดการเรียนการสอนใช้รูปแบบใดบ้าง
- รูปแบบการสอนแบบใดน่าจะเหมาะสมที่สุด เพราะอะไร
- กิจกรรมการเรียนการสอนควรเป็นเช่นไร เพราะเหตุใด
- ผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานอะไรบ้าง สอดคล้องหรือเพียงพอต่อการเรียนบทเรียนนี้มากน้อยเพียงไร
- ความรู้และทักษะการจัดการเรียนรู้ของผู้สอนสำหรับบทเรียนนี้ เป็นเช่นไร เพียงพอหรือไม่อย่างไร
- หลังจากตอบคำถามทั้งหมดข้างต้นแล้ว ต้องปรับแผนการสอนในประเด็นใดบ้าง อย่างไร เพราะเหตุใด

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองในขั้นระหว่างการสอน

- ผู้เรียนร่วมมือกับกิจกรรมการเรียนการสอน

สอนมากนักน้อยเพียงใด ควรปรับอะไรอย่างเร่งด่วน เพื่อให้บทเรียนดำเนินต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

- ปัญหาของผู้สอนที่ส่งผลต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนคืออะไร
- สื่อการสอนเหมาะสมและสามารถช่วยให้ผู้เรียนสนใจหรือไม่
- การจัดสรรเวลาสำหรับแต่ละกิจกรรมควรปรับหรือไม่ อย่างไร

การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองหลังสิ้นสุดการสอน

- การเรียนการสอนที่เสร็จสิ้นลง เป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่ อย่างไร
- ส่วนใดของบทเรียนและการสอนที่มีประสิทธิภาพ ใช้หลักฐานอะไรอ้างอิงคำตอบนี้
- ปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้บทเรียนมีประสิทธิภาพ
- ส่วนใดของบทเรียนที่ควรปรับปรุงแก้ไข หรือเปลี่ยนแปลง
- ปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลให้ต้องมีความจำเป็นต้องแก้ไข
- สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการสอนบทเรียนที่จบไปแล้วคืออะไรบ้าง และจะส่งผลต่อการสอนในอนาคตต่อไปอย่างไร

จะเห็นได้ว่าคำถามเป็นเครื่องมือและกลไกสำคัญของการสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเอง นอกจากนี้ยังสามารถใช้เทคโนโลยี เช่นการใช้วิดีโอเป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลประกอบ เพื่อให้ได้หลักฐานหรือข้อมูลสำหรับตอบคำถาม 4 ประเด็น หรือที่เรียกว่าเป็นการใช้กรอบความคิด 4 มิติ (four-dimension

framework) (Kong, Shroff, & Hung, 2009) ได้แก่ ภาพรวมของการนำแผนการสอนและการประเมินผลมาใช้จริงในชั้นเรียน การปฏิสัมพันธ์ในชั้นเรียน ทั้งระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง พฤติกรรมผู้เรียนและการจัดการชั้นเรียน ตลอดจน ความรู้และทักษะของผู้เรียนที่แสดงออก ระหว่างการสอน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเอง อาจไม่ได้ผลดีหากครูไม่ศรัทธาและไม่จริงจังกับการคิดที่ต้องอาศัยการวิเคราะห์ที่ไตร่ตรองเพื่อวิจารณ์ตนเอง เพราะจุดมุ่งหมายของการสะท้อนคิดคือการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ปัญหา ดังนั้น การสะท้อนคิดที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ จำต้องเกิดจากการที่ครูมีพื้นฐานการคิดอย่างอิสระด้วยตนเอง (autonomous teacher) เชื่อว่าตนเองมีศักยภาพที่จะเปลี่ยนแปลงผู้เรียนได้ พร้อมทั้งจะมอง ตีความ และเข้าใจสถานการณ์ต่างๆ มีความรับผิดชอบต่อสังคม และ ตระหนักในการตัดสินใจด้วยตนเอง (Colton & Sparks-Langer, 1993)

สรุปได้ว่า การสะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเองของครู มีที่มาจากการจุดประกายความคิดของจอห์น ดยุก ที่เห็นความสำคัญของการคิดอย่างใคร่ครวญ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ครูควรมีเพื่อการพัฒนาการสอนและวิชาชีพของตนเอง อย่างไรก็ตาม การสะท้อนคิดมีความละเอียดและลึกซึ้งซึ่งต่างกัน ขึ้นอยู่กับความตั้งใจ และทักษะด้านการคิด ทั้งนี้การสะท้อนคิดช่วยให้ครูทบทวนการสอนของตนเองโดยการใช้คำถามเพื่อนำคำตอบไปใช้พัฒนาการเรียนการสอนต่อไป

บรรณานุกรม

- Colton, A. B., & Sparks-Langer, G. M. (1993). A Conceptual Framework to Guide the Development of Teacher Reflection and Decision Making. **Journal of Teacher Education**, 44, 45-54.
- Danielson, L. M. (2008). Making Reflective Practice More Concrete through Reflective Decision Making. **The Educational Forum**, 72(129-137).
- Kong, S. C., Shroff, R. H., & Hung, H. K. (2009). A web enabled video system for self reflection by student teachers using a guiding framework. **Australian Journal of Educational Technology**, 25, 544-558.
- Osipova, A., Prichard, B., Boardman, A., Kiely, M., & Carroll, P. (2011). Refocusing the Lens : Enhancing Elementary Special Education Reading Instruction through Video Self - Reflection. **Learning Disabilities Research**, 26(3), 158-171.
- Richards, J. C., & Lockhart, C. (2005). **Reflective teaching in second language classrooms**. Cambridge, UK : Cambridge University Press.
- Schön, D. (1983). **The reflective practitioner: How professionals think in action**. New York, NY : Basic Books.
- Schön, D. (1987). **Educating the reflective practitioner**. San Francisco, CA : Jossey Bass.
- Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. **Harvard Educational Review**, 57(1), 1-22.
- van Manen, M. (1977) Linking ways of knowing with ways of being practical, in **Curriculum Inquiry**, 6, pp. 205-228.
- van Manen, M. (1995). On the epistemology of reflective practice. **Teachers and Teaching : Theory and practice**. 1 (1), 33-50.